

KÁRPÁTI UKRAJNA: VERECKÉTŐL HUSZTIG

Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai

Szerkesztette: Fedinec Csilla

REGIO Könyvek

MTA TK Kisebbségkutató Intézet

mta**tk**ki

KÁRPÁTI UKRAJNA: VERECKÉTŐL HUSZTIG

Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai

Szerkesztette:
FEDINEC CSILLA

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2014

Szerkesztette:
FEDINEC Csilla

Lektorálta:
HORNYÁK Árpád és SZARKA László
(MTA BTK Történettudományi Intézet)

A projekt és a kötet megvalósulását támogatta:

Alapítvány a Kelet- és Közép-európai Kutatásért és Képzésért
Nyíregyházi Főiskola Kelet- és Közép-európai Kutatóközpontja

Európai Emlékezet és Szolidaritás Hálózat

EUROPEAN NETWORK
REMEMBRANCE AND SOLIDARITY

MTA BTK Történettudományi Intézet

MTA
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont

Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

Pro Renovanda Cultura Hungariae Program
„Dunatáji népek kutatása”

Balassi
Intézet

Terra Recognita Alapítvány

A borító a „Honvédeink birtokba vették Kárpátalját” című 1939/788. számú magyar világhíradó felhasználásával készült, a Magyar Nemzeti Digitális Archívum és Filmintézet engedélyével.

MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet

© Szerzők, 2014
© Szerkesztés, 2014
© Fordítás, 2014
© Térképek, 2014

ISBN 978-80-8101-848-0

TARTALOM

„Kívánt emlékezet” (FEDINEC Csilla)	7
---	---

Revízió és autonómia

ZEIDLER Miklós A magyar revizionizmus és Kárpátalja	23
--	----

Jan RYCHLÍK Határrezsim Kárpátalján 1919–1939 között	37
---	----

Peter ŠVORC A kárpátaljai autonómia kérdése és a régió Magyarországhoz csatolása	46
--	----

VASAS Géza Az elaltatott alkotmány: a kárpátaljai vajdaság ügye 1939–1940-ben ..	71
---	----

„Hazafiak” és „hazaárulók”

B. STENGE Csaba Magyar hadműveletek Kárpátalján 1939-ben	91
---	----

Olekszandr PAHIRJA Út a paramilitáris szervezettől a fegyveres honvédelemig: a Kárpáti Szics	117
--	-----

Michal SCHVARC és Martin PEKÁR Szlovákia keleti határának kérdése 1938–1939 fordulóján a kárpátaljai autonómia és Cseh-Szlovákia felbomlásának kontextusában	155
---	-----

JANEK István A szlovák–magyar „kis háború” története és annak interpretációi a nemzeti történetírásokban	173
--	-----

Nagypolitika és kismemzeti érdekek

Dariusz DĄBROWSKI és Piotr CICHORACKI
Az 1939-es kárpátaljai események lengyel nézőpontból.....195

Ottmar TRAȘCĂ és Cornel GRAD
Kárpátalja kérdése a román dokumentumok tükrében, 1938–1939... 210

Olekszandr BOGIV
A kárpátukrán kérdés hatása a magyar–német viszonyra
1938–1939-ben245

Peter PASTOR
Kárpátalja kérdése a magyar–szovjet kapcsolatokban, 1938–1945261

Identitás és politika

Roman OFICINSZKIJ
A második világháború ukrán kiindulópontja: Kárpáti Ukrajna
történetének jelenkori nemzeti-hazafias interpretációs kísérletei285

Michael MOSER
Milyen nyelven beszéltek Kárpáti Ukrajnában: politikai
vagy nyelvészeti kérdés?296

CSERNICSKÓ István
Volosin nyelvi nézetei (nyelv)politikai kontextusban308

FEDINEC Csilla
„...önbizalmat jelentene...” Kárpátalja a revíziós időszak
magyar politikai retorikájában335

Térképek (SEBŐK László)353

A kötet szerzői365

Névmutató367

„... önbizalmat jelentene...”

Kárpátalja a revíziós időszak magyar politikai retorikájában

FEDINEC CSILLA

Az 1918. március 3-i breszt-litovszki békével a központi hatalmak, közte Ausztria-Magyarország elismerte a formálódó ukrán államot, ám csak az Oroszországtól elszakadó területek esetében. Saját határainak védelmében a többi ukrán terület függetlenedési törekvéseinek megakadályozására Lengyelország újjászületését támogatta. Azonban már Károlyi Mihály kormánya is fontosnak tartotta a ruszin kérdést, hiszen létrehozta az ország egyetlen autonóm területét, amit a szocialista Magyarország is elismert, sőt, Garbai Sándor kormánya közvetített a kelet- és nyugat-ukrán köztársaság egyesítése érdekében, amit Szovjet-Oroszország fegyveres beavatkozással akadályozott meg, ráerőszakolva a bolsevik hatalmat a Szovjet-Ukrajnának elnevezett területre.¹

Az 1918–1919 fordulóján, két és fél hónap leforgása alatt három néptörvény foglalkozott a magyarországi kisebbségek autonómiájával: az 1918. évi X. néptörvény „A Magyarországon élő ruszin (rutén) nemzet autonómiájáról”, az 1919. évi VI. néptörvény „A magyarországi német nép önrendelkezési jogának gyakorlásáról”, valamint az 1919. évi XXX. néptörvény „Tótország – Slovenská Krajna – önkormányzatáról”.² A dokumentumokat a Jászi Oszkár vezette nemzetiségi minisztérium dolgozta ki, bár – az első kivételével – elfogadásukra Jászi lemondása után került sor, a tényleges végrehajtás esélye nélkül. Ekkorra a szlovákok az 1918 októberében kikiáltott csehszlovák államba tartoztak, illetve napokkal a ruszin autonómiatörvény elfogadása után T. G. Masaryk csehszlovák köztársasági elnök újravi elnöki szövegében már bejelentette, hogy a kárpátaljai ruszinok Csehszlovákiához csatlakoz-

¹ *Українська державність у XX столітті. Історико-політологічний аналіз.* Київ: Політична думка, 1996. <http://litopys.org.ua/ukrxx/zmist.htm>

² Balogh Sándor (főszerk.) Sipos Levente (szerk.): *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993.* Budapest: Napvilág, 2002. 216–217, 218–219, 221–223. o.

nak.³ Röviddel ezután az ungi részek a csehszlovák katonaság fennhatósága alá kerültek, és megkezdődött a csehszlovák közigazgatás berendezkedése, hónapokkal a saint-germaini békeszerződés aláírása előtt.

Jászi a ruszin autonómiát tartotta különösen fontosnak. Csécsy Imre-hez Oberlinből 1938. november 20-án írt levelében erről így fogalmazott: a ruszka krajnai „autonómiának inkább morális, semmint gyakorlati jelentősége volt az én szememben. Látva, hogy a szlovákok és a románok már kötve voltak határon túli szerződéseikkel, legalább a leggyengébb féllel akartam megegyezést csinálni, hogy igazoljam a népköztársaság komoly és becsületes szándékát a nemzetiségi önkormányzatot illetőleg. Hogyha majd a békeszerződésre kerül a sor, megmutathassuk az Antantnak, hogy ígéreteinket komolyan vesszük, s a problémát meg tudnánk oldani a régi határok között is. Persze azt is tudtam, hogy feldarabolásunk már akkor el volt határozva”.⁴

A tizenkét paragrafust tartalmazó X. néptörvény már a címében meghatározza, hogy „a Magyarországon élő ruszin (rutén) nemzet” autonómiáját biztosítja, a 10. § a „ruszin politikai nemzet”-ről beszél. A Jászi-féle néptörvény kapcsán – szemben a megelőző időszakban használatos (latin) rutén etnonimával – a (szláv) ruszin etnonima⁵ kerül előtérbe, ami felfogható gesztusgyakorlásnak „szlávságuk” elfogadása irányába, az erőltetett magyarosítással szemben.

Mindhárom néptörvény említi az autonóm területeken élő „kisebbséget”, amelyen nyilvánvalóan elsősorban a magyarokat kell értenünk, akik a számbeli kisebbségbe kerüléssel továbbra sem „kisebbségek”, hanem a „nemzet” tagjai. A magyarság országhatároktól független egységéről Jászi a Farkas Geizához 1933. október 16-án írt levelében így fogalmaz: „... bár a magyarsággal szemben sok igaztalanság történt, a magyarság erkölcsi integritását senki kétségbe nem vonta.”⁶

Miután Magyarországon megtörtént a kommunista hatalomátvétel, az 1919. április 2-i XXVI. sz. rendelet – az ún. ideiglenes alkotmány – már foglalkozott a nemzetiségekkel. A Tanácsköztársaság által június 23-án elfogadott és június 28-án kihirdetett alkotmány az országban élő „minden nemzet”-ről beszél, különjogokat a németek és a ruszinok tekintetében állapított

³ Szarka László: *Kisebbségi léhelyzetek – közösségi alternatívák*. Budapest: Lucidus, 2004. 79–80. o.

⁴ *Jászi Oszkár válogatott levelei*. Összeáll.: Litván György, Varga F. János. Budapest: Magvető, 1991. 420. o.

⁵ Bonkáló Sándor: *A rutének (a ruszinok)*. Basel – Budapest: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, [1996]. 13, 58–59. o.

⁶ *Jászi Oszkár válogatott levelei* (1991) i. m. 349. o.

meg: „A német többségű és ruszin többségű magyarországi összefüggő kerületeket a Tanácsköztársaság alkotmánya már ezúttal is német, illetőleg ruszin nemzeti kerületeknek ismeri el.”(87. §)⁷ Ám az alkotmány tervezetének vitájában az hangzott el, hogy valójában a nemzetiségi jogok nemcsak a megnevezett etnikumokra, hanem minden magyarországi nemzetiségre vonatkoznak. „Itt mi nem gyámkodunk más nyelvű nemzetek felett [...] A nemzeti műveltség minden egyes nemzetnek saját joga.”⁸

Az újabb fordulat utáni időszak kormányaiban Bleyer Jakab volt a nemzeti kisebbségek minisztere, egész a kisebbségi minisztérium felszámolásáig.⁹ Az 1919. augusztus 19-i minisztertanácson arról beszélt, hogy „nem áll a területi autonómia álláspontján [...] de a nemzetiségek jogait kormányhatósági rendelettel el kell ismerni.” Bleyer itt ismertette a néhány nappal később, augusztus 21-én kibocsátott rendeletet a nemzeti kisebbségek egyenjogúsításáról (1919. évi 4.044. M. E. sz. rendelet). Érvélese szerint „az 1868. évi nemzetiiségi törvényt bizonyos tekintetben realisabbá tette”, nem tudja elfogadni, „nem akceptálja”, hogy „a Jászi-féle törvény »nemzeteknek« nevezte a kisebbségeket”. Az időszakban egyértelmű a visszatérés a rutén etnonima használatára.

A trianoni békeszerződés aláírása után is néhány hónapig közvetlen téma a rutén kérdés. A Simonyi-Semadam-kormány időszakában, az 1920. június 12-i minisztertanácsai ülésen Teleki Pál külügyminiszter gazdasági érvekre hivatkozott (ahogy később, 1938 őszén is): „... az úgynevezett rutén felföld gabonatermése az ott élő lakosság szükségletének fedezésére köztudomászerűen nem elegendő. Ennek a helyzetnek a következménye, hogy teljesen megbízható jelentések szerint a rutén lakosság különösen az úgynevezett Verhovinákön lakó nép igen súlyos élelmezési nehézségekkel küzd [...] A magyar alföldhöz vezető gazdasági utakra, valamint a rutén nép élelmisszükségleteinek innen való kielégítésének lehetőségére akkor irányulna rá legvilágosabban a figyelem, ha a magyar kormány a békefeltételekben megszabott magyar–rutén határ mentén élelmi, illetőleg gabonaraktárakat állítana fel. E raktárakból és azok felállításáról tudomást szerző s élelmeért oda áramló lakosság méltányos ár mellett szerezhetne be főleg tengerit és szalonnát. Amennyiben a cseh kormány megakadályozná a lakosságot abban, hogy a raktárakból élelmiszercikket vásároljon, a nép hangulata kétségtelenül a legnagyobb szenvedéllyel fordulna a fennálló helyzet ellen, mivel

⁷ *A magyar állam és a nemzetiségek* (2002) i. m. 230–231. o.

⁸ Uo. 231.

⁹ Fata Márta: Bleyer Jakab nemzetiségi koncepciója és politikája (1917–1933). *Regio*, 1994/1. 175–190. o.

ugyancsak az akció célja volna biztosítva.” Az indoklás szerint: „Kétségtelen, hogy az akció megerősítene a rutén népet a magyarsághoz való történelmi hűségben, hatékonyan ellensúlyozná a cseh részről megindított agitációt és hatását éreztetné abban az állásfoglalásban, amelyre a rutén népnek részére biztosított autonómia keretében alkalma van.”¹⁰

Figyelemre méltó, hogy a trianoni békeszerződés ratifikálását megtárgyaló minisztertanácsi ülésen is téma volt a „rutén” kérdés. A minisztertanács Teleki Pál kormányfő elnökletével megtartott 1920. november 13-i ülésének napirendje: a trianoni békeszerződés ratifikálása, Ruzska Krajna ügye, és – ilyen körülmények között – a kormány lemondásának kérdése (az utóbbit a Horthy Miklós kormányzó nem fogadta el).¹¹ A versailles-i rendszer „legigazságtalanabb békéje”, a trianoni szerződés Magyarország minden addigi külpolitikai törekvését háttérbe szorította, az ettől kezdve egyetlen célnak, a revíziónak volt alárendelve. Ebbe a kontextusba került Kárpátalja kérdése is. Magyarország kereste nemzetközi szintén a szövetségeseket a revízióhoz. Az 1920-as években Olaszország, az 1930-as évek fordulójától pedig Németország is szembefordult a versailles-i renddel. A német diplomáciai fordulat különösen Adolf Hitler hatalomra jutása (1933) után vált egyértelművé. Az 1935-ös szovjet–francia szerződés aláírásával, valamint 1936-ban az antikomintern paktum létrejöttével Európa és a világ ismét kezdett két egymással szemben álló nagy blokká alakulni. 1936-ban a német csapatok bevonultak a rajnai demilitarizált övezetbe, s Hitler még ugyanabban az évben kiválasztotta a következő célpontokat: Ausztriát és Csehszlovákiát.

A müncheni egyezmény végrehajtásának napjaiban, a szlovák autonómia megadásával párhuzamosan, Kárpátalján október 11-ével megalakult az autonóm kormány Bródy András miniszterelnökkel az élen. Az 1938. szeptember 29-ei müncheni egyezmény záradékában szereplő javaslat alapján 1938. október 9. és 13. között Komáromban sorra kerülő magyar–csehszlovák tárgyalásokon már jelen volt Kárpátalja képviselője. A sikertelen komáromi tárgyalások után 1938. november 2-án Németország és Olaszország döntést hozott Cseh-Szlovákia és Magyarország közötti államhatár etnikai alapú

¹⁰ Magyar Országos Levéltár (MOL), K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1920. június 12. „Az Országos Menekültügyi Hivatal megbízása a magyar–rutén határmenti élelmiszerakció lebonyolítására”. (Itt és a továbbiakban a jegyzőkönyvek forrása: <http://www.digitarchiv.hu/>)

¹¹ MOL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1920. november 13. „A nyugat-magyarországi helyzet kérdésében állásfoglalás”; „A Ruzska-Krajnai állapotok ismertetése”; „A miniszterelnök vádindítványa saját maga ellen és a kormány lemondásának kérdése”.

módosításáról. Az első bécsi döntés nyomán a magyar hadsereg november 9-én vonult be Beregszászba, és november 10-én Munkácsra és Ungvárra, a podkarpatszka ruszi kormány Ungvárról Husztra tette át a székhelyét.

Vaszip Grendzsa-Donszkij, a korszak ismert közéleti személyisége naplójának november 1. és 9. közötti bejegyzései arról adnak képet, hogy egy kormányközeli személy miként élte meg az „evakuálás” időszakát Ungváron és útbán Husztra. November 1.: „Senki nem tudja, mire megy ki pontosan a bécsi döntés, de annyi már bizonyos, hogy a Csap – Beregszász – Újlak vonal elveszett. [...] Ungvárra érkezett Vaszip Gredit, a Proszvita Kultúregyesület beregszászi elnöke: hova evakuáljon és mivel? [...] Menekülni muszáj, a beregszászi magyarok fenyegetőznek [...]”. November 2.: a miniszterelnökségen rádión próbálja elcsípni az „ellenséges propaganda” híreit, hogy minél előbb tudomást szerezzen a történetekről. A Magyar Rádió bemonatója nem túl bizakodó, ami reményeket kelt. Végre megszólalt Imrédy Béla miniszterelnök. Grendzsa-Donszkij tolmácsolja a hallottakat Julian Révay miniszternek. Ezután együtt meghallgatják a prágai rádió híreit. Révay és [Oleg] Svátek tábornok zárt ajtók mögött éjfél után is az evakuálásról tárgyal. November 3.: az árak rögtön az egekbe szöktek. Egyetlen teherautó annyira vállat csehországi fuvar, amennyiért előző nap még egy kisebb házat lehetett venni. A magyarok a környező falvakból is feljönnek Ungvárra és kihasználják a menekülők nehéz helyzetét, potom pénzért vásárolják fel értékeiket. A miniszterelnökségről a drága bútorok egy részét a hivatalnokok inkább baltaával felvágják vagy az udvarra viszik, s miután benzinnel leöntötték, felgyújtják. Az egész városban alkoholtilalom van, a magyarok mégis isznak és csoportokba verődve randálíroznak az utcákon. November 4.: a magyarok kéri Révay minisztertől, hogy felállíthassák a Magyar Gárdát a rend fenntartására és hogy kitűzhessék a ruhájukra a nemzeti színű kokárdát. Az engedélyt megkapják, de a fegyverviselés tilos. Szomorú, hogy néhányan a ruszinok közül is magyar trikolórral a mellükön járnak a városban. November 5.: két magyar megtámad egy katonát a városban, aki előrántja a törét és leszúrja az egyiküket. A felelőst hiába keresik. Ilyesmi nem történe, ha nem lenne pattanásig feszült a helyzet. A kormány el akarja költöztetni a nyomdát is, a magyarok azonban nem akarják hagyni, azt mondják, hogy állami (tehát magyar) tulajdon. November 6.: telefonáltak Prágából, hogy érkezik Volosin; Ungvárról azt mondták neki, hogy ne Ungvárra jöjjön, hanem rögtön Husztra, mert nem biztonságos számára a város, mióta Bonkáló Sándor szégyenletesen megszólalt a Magyar Rádióban és azt mondta, hogy Volosin nélkül „Északkelet-Magyarország” („Így nevezik a magyarok Kárpáti Ukrajnát”) már Szent István koronája alá tartozna. November 7.: nagy nehézségek

arán sikerült szerezni egy teherautót, hogy a Proszvita könyvtárát Husztra vigye; diákok pakolják a könyveket, amikor megjönnek Bródy és Fenczik hívei és rátamadnak a fiatalokra azzal, hogy a vagyont nem vihetik el Ungvárról. November 8.: Grendzsa-Donszkij elindul Husztra; Munkácson megy keresztül, amely már nem Mukacsevo, hanem Munkács, koszos város, tiszta kelet, zömében zsidók lakják; betért egy fogadóba, de a magyar felszolgáló nem akarta megérteni, mit mond neki ukránul; Beregovo is már Beregszász lett. November 9.: Grendzsa-Donszkij csodálkozik Edmund Bacsinszki miniszteren, hogy nem ukránul beszél, hanem továbbra is a falusi mismás nyelvet használja. Volosin beszámol arról, hogy személyesen beszélt Hitlerrel, aki azt mondta: 1920 előtt elvesztették egész Ukrajnát, most meg sajnálnak két várost. Volosin válasza: nekigyürkőzünk és dolgozunk tovább.¹²

A komáromi tárgyalások alkalmával Magyarország csak Szlovákiát tekintette tárgyalási partnernek, Kárpátaljával kapcsolatban népszavazást követelt, amit osztott Bródy miniszterelnök is.¹³ Október 21-én az Első Központi Ukrán Nemzeti Tanács kiáltványban tiltakozott Bródy elképzelése ellen, hogy Kárpátalját népszavazás útján terelje Magyarország fennhatósága alá. A kiáltvány előkészítésében részt vett a későbbi miniszterelnök, Avgusztin Volosin is, de személyesen nem írta alá, mert úgy vélte, hogy Bródy kabinetjének tagjaként ezt etikátlan lett volna megtenni.¹⁴ Október 26-án Bródyt hazaárulás vádjával letartóztatták, a cseh-szlovák kormány vele együtt lemondatta többek között Fenczik István minisztert is.

Bródy az Autonóm Földműves Szövetség elnökeként került a miniszterelnöki pozícióba. Ez volt az a párt, amelyik már korábbi vezetője, Ivan Kurtyák elnöksége idején is rendszeres anyagi támogatásban részesült a magyar kormányzat részéről, a Magyarország iránti politikai lojalitásért és az autonómia követelések állandó napirenden tartásáért cserébe.¹⁵ Gömbös Gyula magyar miniszterelnök részére 1934. november 24-i keltezéssel készített bizalmas jelentés így értékelte a helyzetet: „Kurtyák Ivan huszti rutén kép-

¹² Гренджа-Донський, Василь: *Щастя і горе Карпатської України: Щоденник. Мої спогади*. Ужгород: Закарпаття, 2002. Частина перша. З великих днів Карпатської України.

¹³ Вегеш, Микола: *Карпатська Україна. Документи и факти*. Ужгород: Карпати, 2004. 132–133. о.

¹⁴ Йосипенко, Володимир: Зимові сутінки червневих днів. Деякі подробиці перебування Августина Волошина в Лефортово. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*, 1994/1. 140–147. о.

¹⁵ Angyal Béla: A csehszlovákiai magyarság anyaországi támogatása a két világháború között. *Regio*, 2000/3. 133–178. о.

viselő halálával [1933. január 2.] a Magyarországhoz való csatlakozás gondolata meggyengült a rutén nép között.” A „rutén földön” az alábbi három mozgalom él: 1. „pravoszláv nagyorosz mozgalom”. Ezt „görögkeleti pravoszláv papok” és „nagyorosz emigránsok” irányítják. A leventéhez hasonló intézménybe tömörítik az ifjúságot, az irányítók közt sok a volt cári tiszt. Fő törekvésük az Oroszországhoz való csatlakozás. 2. „ukrán–kisorosz mozgalom”. Különösen az értelmiség és a tanulóifjúság körében terjed. Célja az önálló ukrán államon belül egyesíteni az összes „kisoroszt”. 3. „kommunista mozgalom”, ami a leginkább a szegény nép körében van elterjedve. „[...]” egy esetleges későbbi időpontbani népszavazásnál a magyarhú lakosság kisebbségbe kerülhet”.¹⁶ Bródy végig nyíltan beszélt a revízióról; egy 1933 áprilisában tett nyilatkozatában kifejtette: „mi ruszinok [...] minden körülmények között kívánjuk a határrevíziót, mert a Tisza-völgyről és a Máramarosszigetről mi sohasem mondunk le.” Nincs semmi oka, hogy támadjuk a magyarokat, a magyar kultúrát, mert „Podkarpatszka Ruszban ők épp úgy küzdenek autonóm jogaink megvalósításáért, mint mi magunk is.”¹⁷ Miniszterelnökként is tartotta magát folyamatosan képviselt álláspontjához, és úgy vélte, hogy a terület sorsáról népszavazásnak kell döntenie.

Bródy miniszterelnöki kinevezése nem volt meglepetés, hiszen pártja a két világháború közötti időszakban minden parlamenti választás alkalmával erős pozíciókat szerzett.¹⁸ Bródy Magyarországgal való kapcsolata régóta ismert volt, bukását elsősorban a népszavazás nyílt követelése, kormányprogrammá tétele okozta: kormányának harmadik, utolsó ülésén hozott határozat szerint a tartomány területe „egységes” és „oszthatatlan”, hovatartozásáról azonban „népszavazás útján” kell döntenie. Bródy népszavazás-követelése beleilleszkedett a München után felerősödött magyarországi propagandába. A népszavazás elfogadhatatlan volt mind Prága, mind pedig az ukrán irányzat képviselői számára egy nyíltan Magyarország-párti és a helyi lakosság körében hosszú idő óta nagy támogatottságot élvező pártelnök-miniszterelnök kezdeményezésében. Az ukrán irányzat képviselői Julian Révay által figyelmeztették František Chvalkovský cseh-szlovák külügyminisztert Bródy magyarországi kapcsolataira, azt vélelmezve, hogy köze van a határincidensekhez is, és sérelmezték, hogy nem járt közben azok leállítása érdekében.¹⁹

¹⁶ MOL, K 28, ME Nemzetiségi és kisebbségi osztály, 156. csomó, 322. tétel.

¹⁷ *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1933. május 19.

¹⁸ Токар, Маріан: *Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1939)*. Ужгород: Наш рідний край, 2006. 327–330. o.

¹⁹ Вегеш: *Карпатська Україна* (2004) i. m. 214–218. o.

Bródy utódja Avgusztin Volosin lett, aki a politikai ruszinizmus gondolatával szemben a kárpátaljai szláv őslakosságnak az etnikai ukránsághoz való tartozását vallotta. A csehszlovák demokrácia elősegítette a társadalom polgárosodását, a politikai pluralizmust, a nemzeti érdekérvényesítést, az autonómia lehetőségét azonban kizárta, a plurális demokrácia, a gazdasági növekedés mellett az 1920-as évek végétől a közigazgatás centralizálása is az egységes csehszlovák államba való betagozást szolgálta. Azonban éppen az autonómia halogatása vezetett a politikai közélet radikalizálódásához, a kormányellenes erők megerősödéséhez, ami már az 1935-ös parlamenti választások alkalmával megmutatkozott.²⁰ Az ukrán nemzeti mozgalom megerősödése ellentétes volt a csehszlovák államérdekkel. A Volosin-kormány idején az erősödő ukrán befolyás fokozta az ellentéteket Huszt és Prága között, 1939. március közepén, a magyar hadsereg beavatkozása előtt a cseh (szlovák) hadsereg és a Kárpáti Szics fegyveres konfliktusba keveredett, végképp lehetetlenné téve az összefogást a felvonuló magyar hadsereggel szemben. A Szovjetunió elítélte Csehszlovákia feldarabolását Németország és Magyarország által, viszont később a Szovjetunió is német hozzájárulással szállta meg a galíciai területeket.²¹

Volosin Jozef Tiso oldalán személyesen jelen volt november 2-án a bécsi Belvedere-kastélyban, ahol kihirdették a tengelyhatalmak döntőbíróági határozatát. Az első bécsi döntés az immár Avgusztin Volosin vezette kárpátukrán kormány számára sokkot jelentett, azonban bíztak abban, hogy ezzel Németország és Olaszország immár szavatolta, Magyarország pedig tudomásul vette a maradék Kárpátalja határait.²² Kárpátaljával kapcsolatban Magyarországot azonban az etnikai revízió – a magyarlakta területrészek visszaszerzése – nem elégítette ki. Nyilvánvaló volt ugyanakkor, hogy Kárpátalja nem magyarok lakta területeit Magyarország nem követelheti etnikai alapon. Teleki Pál – a komáromi tárgyalások alkalmával a magyar delegáció egyik vezetője, 1939. február 16-tól miniszterelnök – 1938 novembere után úgy vélte „a nagyhatalmakat nem a történeti érvek (ezeréves ruszin–magyar együttélés, a csehszlovák kormány által elmulasztott autonómia, a «leghűségesebb nemzet» toposza)” fogják a visszacsatolás elfogadására bírni, hanem éppen a „modern” gazdasági és politikai földrajzi érvek, amelyek korrigálják az etnikai határtervezés egyoldalúságát.²³

²⁰ Токар: *Політичні партії Закарпаття...* (2006) i. m. 331. o.

²¹ *Українська державність* (1996) i. m.

²² Кульчицький, Станіслав: *Держава, яка народилася й загинула в один день. День, №50, 19 березня 1999.*

²³ Ablonczy Balázs: *Teleki Pál.* Budapest: Osiris, 2005. 395. o.

A mai magyar történetírás a korabeli kárpátaljai területváltozásokkal kapcsolatban általában az úgynevezett revíziós törvények fogalomhasználatával operál. A revíziós törvényekben – 1938. évi XXXIV. tc. „A Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal egyesítéséről”, 1939. évi VI. tc. „A Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítéséről”, 1940. évi XXVI. tc. „A román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrésznek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről”, 1941. évi XX. tc. „A visszafoglalt délvidéki területeknek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről”²⁴ – a Felvidék, Kárpátalja, Kelet-Magyarország és Erdély, valamint a Délvidék is „elszakított területek”, amelyek közül a bécsi döntésekkel, azaz békés úton „az országgal egyesített területek” esetében „visszacsatolás” történt, a katonai akciókkal pedig „birtokbavétel” ment végbe. Az érintett területek lakosságának etnikai hovatarozására egyik törvényben sincs utalás, minden esetben a vérségi kötelék és a haza iránti hűség motívumai jelennek meg, amit érthetünk a magyarokra és a nem magyarokra egyaránt.

A minisztertanácsi jegyzőkönyvek tanúsága szerint az érintett területekkel kapcsolatban a rendeletalkotás a „visszacsatolás” előtt megkezdődött. Az október 27-i ülésen „a magyarlakta felvidéki területek visszaadása tárgyában” magyar–csehszlovák jegyzékváltások tárgyalása mellett döntöttek a „felszabaduló felvidéki területek polgári közigazgatásának megszervezésével kapcsolatos költségekre” 200 ezer pengő előleg kiutalásáról „előirányzat nélküli kiadás” formájában, illetve „a magyar katonai igazgatás alá kerülő területen” „tényleges szolgálatot teljesítő közszolgálati alkalmazottak” járandóságairól.²⁵ Október 28-án pedig „a cseh megszállás alól előreláthatólag felszabaduló területek” tankönyvellátásáról tárgyaltak, mivel ezen területek „kulturális berendezése kapcsán legelsősorban a tankönyvek kérdése vár rendezésre. Erre a rendezésre már most elő kell készülni, hogy a szükséges tankönyvcserét ezeknek a területeknek birtokbavétele után haldéktalanul foganatosítani lehessen”, tekintettel arra, hogy: „A tankönyvek

²⁴ Itt és a továbbiakban: <http://www.1000ev.hu/index.php>

²⁵ MOL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1938. október 27. „Magyarország és Csehszlovákia között a magyarlakta felvidéki területek visszaadása tárgyában Wettstein János prágai követ útján folyamatban lévő jegyzékváltások ismeretése”; „Werth Henrik m. kir. tanácsos, vezérkari főnök részvételével, Pozsony, Nyitra, Kassa, Ungvár, Munkács, Komárom, Érsekújvár, Losonc, Léva, Rozsnyó, Rimaszombat és Beregszász helyzete”.

kicseréléséhez életbevágóan fontos nemzeti érdekek fűződnek.”²⁶ November 3-ától kezdődően a „felszabadult területek”, illetve a „visszacsatolt területek” ügyeit intézik. A november 3-i minisztertanácson hallgatták meg Kánya Kálmán külügyminisztert és Teleki Pál vallás- és közoktatási minisztert az előző napi döntőbíráskodásról, illetve ismertették az első bécsi döntés tartalmát, a felállítandó bizottságok kérdését. Kánya többek között beszámolt arról, hogy „a döntés után Chwalkowsky [František Chvalkovský] csehszlovák külügyminiszter kérte, hogy [Josef] Tiso szlovák miniszterelnök és [Avgusztin] Volosin Kárpátalja miniszterelnöke is megjelenhessenek mielőtt aláírja a hozzájárulást. [Joachim von] Ribbentrop német külügyminiszter ezt feleslegesnek tartotta és nem járult hozzá.” Kánya szavaival következik „a nekünk ítélt területek megszállása”, amivel kapcsolatban Werth Henrik vezérkari főnök tájékoztatott „a csapatok bevonulásának sorrendjéről”.²⁷

A ruszin Kárpátalja kérdése az 1938. október 8-i minisztertanácsi üléstől kezdődően válik külön a magyar Felvidéktől. Ezen az ülésen Imrédy Béla miniszterelnök bizalmas bejelentést tett arról, hogy „a Kárpátaljai akció megszervezésével vitéz Kozma Miklós ny. belügyminisztert, a Magyar Távirati Iroda elnök-igazgatóját bízta meg”.²⁸ November 21-én rendkívüli minisztertanácson bizalmas megbeszélés keretében vitatták meg „a visszacsatolt északkeleti területrészek” és „a vele határos Kárpátalja – ruszin ország” helyzetét. Kánya Kálmán külügyminiszter többek között arról beszélt, hogy „mi Kárpátalja – Ruszinország tekintetében a népszavazást proponáltuk és kértük. [...] Minden informátorunk azt állította eddig, hogy az ottani lakosság 90%-a mellettünk van és mint autonóm területnek Magyarországhoz való csatolását óhajtáná”. A minisztertanács Werth Henrik vezérkari főnök rész-

²⁶ MOL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1938. október 28. „A cseh megszállás alól felszabaduló területek tankönyvellátása, az Országos Közoktatási Tanács szerepe”.

²⁷ MOL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1938. november 3. „Kánya Kálmán külügyminiszter és gr. Teleki Pál vallás- és közoktatásügyi miniszter üdvözlése a november 2-i bécsi döntőbíróági ítélet után a minisztertanácson való megjelenésük alkalmával”; „Pozsony, Kassa, Nyitra, Munkács és Ungvár helyzete, Chalkowsky csehszlovák külügyminiszter, Tiso szlovák miniszterelnök, Volosin Kárpátalja miniszterelnöke, Ribbentrop német külügyminiszter, gr. Ciano olasz külügyminiszter szerepe, a cseh-magyar területrendezéssel kapcsolatban kiküldendő bizottságok összetételének megállapítása”; „A bécsi döntőbíróági ítélettel kapcsolatos intézkedések megtárgyalása és az új határvonal ismertetése”.

²⁸ MOL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1938. október 8. „Javaslat vitéz Kozma Miklós nyugalmazott belügyminiszter, a Magyar Távirati Iroda elnökigazgatója megbízatása a Kárpátaljai akció megszervezésével”.

vételével ezzel kapcsolatos megbeszélés tartalmát „bizalmasnak nyilvánítja és jegyzőkönyvbe való felvételét mellőzni óhajtja”.²⁹ Itt és november 25-én Kánya ismételten felvetette, hogy a „ruszin helyzet” nem magyar–lengyel, hanem német–lengyel probléma: a lengyelek nem avatkozhatnak be reguláris csapatokkal – viszont a rongyos gárdával párhuzamosan lengyel irreguláris csapatok részt vettek a kárpátaljai helyzet destabilizálásában –, mert Németország „a német–lengyel problémák egész sorozatát” vetné fel (Gdansk kérdése, akció kezdeményezése „önálló ukrán ország kialakítása” érdekében stb.).³⁰ December 3-án Pataky Tibor miniszterelnökségi államtitkár beszámolt arról, hogy: „Különböző oldalról beérkezett jelentések szerint a Magyarországhoz visszacsatolt volt ruszinszói területen a rutén érdekeltség köreiben kellemetlen hatást váltott ki az a körülmény, hogy a különböző hivataloknál, intézményeknél és iskoláknál alkalmazásban volt és ezen a területen visszamaradt rutén származású tisztviselők és egyéb alkalmazottak közül az ideiglenes közigazgatási szervezet nagyon kevés egyént hagyott meg állásában. Sok panasz érkezik a kiutasítások miatt is.”³¹

Az ukrán szakirodalomban elfogadott, hogy október 9-ről 10-ére virradóra került sor a rongyos gárda első „betörésére” Borzsovánál.³² Grendzsa-Donszkij a következőket írta a naplójába október 11-én: „Tegnap reggel 4 órakor megjelentek vidékünkön a magyar terroristák.” A benei állomás mellett ekrazittal megrongálták a borzsovai vasúti hidat, megölték az őrségben álló katonát, megverték az állomásfőnököt. A Magyar Rádióban azt mondták be, hogy helyi felkelők voltak az elkövetők.³³ Imrédy Béla magyar miniszterelnök szeptember 29-én elvi beleegyezését adta a szabadcsapatok

²⁹ MOL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1938. november 21. „Bizalmas megbeszélés a bécsi döntés folytán visszacsatolt északkeleti területrészeknek és a vele határos Kárpátalja-ruszin ország helyzetéről, jelen van Werth Henrik gyalogsági tábornok, titkos tanácsos, a honvéd vezérkar főnöke, Beck ezredes lengyel külügyminiszter álláspontja, Beneš volt csehszlovák külügyminiszter tevékenysége, Gdansk város helyzete, Mussolini álláspontja”.

³⁰ MOL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1938. november 25. „Tájékoztatás a ruszin helyzetről, a ruszin–lengyel és német–lengyel problémákról, Gdansk [Danzig] helyzetéről”.

³¹ MOL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1938. november 25. „Javaslat Pataky Tibor államtitkár megbízására azzal, hogy Ungvárra utazzék a legsürgősebb segélyezések és intézkedések megtétele érdekében dr. Korláth Endre kormány megbízott bevonásával”.

³² Idézi: Береш: *Карпатська Україна* (2004) i. m. 144. o.

³³ Гренджа-Донський, Василь: *Щастя і горе Карпатської України: Щоденник. Мої спогади*. Ужгород: Закарпаття, 2002. Частина перша. З великих днів Карпатської України.

bevetésébe, október 2-án Kozma Miklóstra bízta az akció „politikai vezetését”, a katonai irányítás a Vezérkari Főnökségre tartozott. Október 5-én született meg a kormányhatározat, azonban október 9-én még mindig nem volt meg Imrédy hozzájárulása az akció elkezdéséhez.³⁴ Az Ungváron megjelenő *Kárpáti Magyar Hírlap* így fogalmazott a „terrorakciókkal” kapcsolatban, melyek miatt „tűrhetetlenek a közállapotok”: az Orosz Nemzeti Tanács úgy döntött, hogy „a tarthatatlan állapotokra való tekintettel a magyar csapatokat behívja Husztra és a terrorakciókkal szemben a magyar katonaságtól kér védelmet.”³⁵ A lap többször cikkezett „ismeretlenek” által végrehajtott akciókról, pl. „felrobbantották a körösmezei vasúti hidat”.³⁶

A lengyel külügyminisztérium információi szerint a Bródy-kormányban miniszteri posztot betöltő Fenczik István egyik kulcsfigurája volt Magyarország és Lengyelország Kárpátaljával kapcsolatos terveinek. Lengyelország érdekeltségét az is motiválta a közös lengyel–magyar határ megteremtésében, hogy tekintettel saját nagy számú galíciai ruszin lakosságára, veszélyesnek tartotta egy autonóm ruszin terület szomszédságát, ezért is segítette Magyarországot abban, hogy destabilizálja a kárpátaljai helyzetet és kiprovokálja Magyarországot nyílt katonai beavatkozására. Az ungvári lengyel konzulátus szervezte be ügynökének Fencziket (fedőneve „Doktor Ruszin”), aki pénzt kapott a lengyelektől saját lapjai megjelentetéséhez, pártjának, az Orosz Nemzeti Autonomista Pártnak a finanszírozásához, valamint a választási kampányhoz is – ugyanúgy, ahogy Magyarország pénzelte Bródyt (fedőneve „Bertalan”) és az Autonóm Földműves Szövetséget. Azonban a két politikus mély személyes ellenszenv megnehezítette az együttműködést, ezért Mieczysław Chałupczyński ungvári lengyel konzul 1938. július 13-án közölte Fenczikkel, hogy ő és pártja Budapesthez kerül át. A lengyel diverzáns akciókhoz a belső információkat az ungvári lengyel konzulátuson keresztül Marina Gyula szolgáltatta.³⁷

A „Rongyos Gárda” bevetéseit a magyar kormány hivatalosan ugyan leállította, a határincidensek azonban továbbra is folytatódtak.³⁸ Az 1939. január 14-én Csáky István külügyminiszter előterjesztése nyomán a minisztertanács „egyhangúlag megállapítja, hogy az ország egész közvéleménye

³⁴ Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1941)*. II. k. Budapest: PolgArt, 2000. 559–562. o.

³⁵ *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1938. november 22.

³⁶ *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1938. december 14.

³⁷ Dariusz Dąbrowski: *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpaciej) 1938–1939*. Toruń: Europejskie Centrum Edukacyjne, 2007.

³⁸ MOL, K 428, MTI „könyvmatos” Hírek, 732. csomó.

Ruszinszko megszerzését kívánja és ezen kívánságát állandóan fenntartja. Politikailag is egy óriási előny volna e kérdésnek reánk nézve kedvező elintézése. Gazdaságilag fát és sót kapnánk. Jóhiszeműségünket mutatná, ha ezen kérdést felvetjük és őszintén akarjuk. Rendkívüli hatalmi erősödést, önbizalmat jelentene. Nem lehet tehát »szóvá nem tenni« ezen kérdést a németek előtt.”³⁹ 1939. január 20-án Csáky tájékoztatta a minisztertanácsot berlini hivatalos bemutatkozó látogatásáról. A beszámoló szerint Adolf Hitler kancellár felemlgette az „őszi kritikus helyzetet”, amikor „ő és társai elszánták magukat leszámolni Cseh-Szlovákiával”, azonban „egyedül találta magát”: „A magyarok haboztak őt [Hitlert] követni. A németek ekkor úgy látták, hogy a magyarok azon álláspontot vallják, hogy a németek haderőikkel vérezzenek és azután a magyarok majd elfoglalják Szlovákia és Ruszinszko területét.” Azonban „Németország és Magyarország egymáshoz való viszonyát illetőleg most egy új éra kezdődik”, és „Hitler megemlítette, bármi terveznénk a jövőben, úgy ezen terveinket Németországgal is közöljük.”⁴⁰

Csáky István külügyminiszter március 3-án utasította Sztójay Döme követet, hogy közölje Berlinnel: „A tengelyhatalmak általános nézet szerint defenzívába szorultak, amit a mi közvéleményünk is érez. Gazdaságilag a két tengelyhatalom szintén nehéz helyzetben van, aminek kihatásait Magyarország ugyancsak megérzi. Ily körülmények között Németország részéről valamilyen megfelelő előzetes gesztusra volna szükség, hogy a legintimebb kapcsolatok további kiépítése a magyar kormánynak lehetővé váljék. Ily gesztusra Ruszinszkoval kapcsolatban látnék lehetőséget, föltéve természetesen, hogy nem jön túl későn. Fejtse ki evvel kapcsolatban, hogy Ruszinszko nekünk nem azért fontos, hogy a lengyelekkel közös határunk legyen, hanem azért, hogy az úgynevezett ukrán kormány ne irtsa ki az erdőket. Tehát nem éppen a Kárpátok gerincének birtokára, hanem arra törekszünk, hogy az erdő vonal felső határáig Ruszinszko a miénk legyen.”⁴¹ Csáky március 12-én Villani Frigyes magyar követet utasította annak közlésére Rómával, hogy ha Németország bármilyen módon kiterjeszti politikai befolyását Szlovákiára, a magyar Honvédség megszállja Kárpátalját: „Ha tehát szlovákok

³⁹ MOL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1939. január 14. „Ruszinszko kérdése”.

⁴⁰ MOL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1939. január 20. „Tájékoztatás a berlini hivatalos bemutatkozó látogatásról, Hitlerrel, Ribbentrop külügyminiszterrel, Göring vezértábornaggyal folytatott tárgyalások, Franciaország, Németország, Olaszország szerepe, Csehszlovákia, Szlovákia, Ruszinszko helyzete”.

⁴¹ Ádám Magda (szerk.): *Diplomácia iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. Magyarország külpolitikája 1938–1939.* III. köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970. 385. sz. irat.

német birodalom hatalma alá csúsznának, Magyarország minden rizikót vállalna, erőszakkal megbolygatott hatalmi egyensúly helyreállítására az immár mások által megszegett bécsi döntés határozatát félretolva a ruszin földet haladéktalanul meg fogja szállni. Stratégiai szempontból a szlovákság hátába felvonuló magyar katonaság legyengíthetne minden, esetleg nyugatról jövő természetes határokkal nem védett katonai vagy politikai nyomást.”⁴²

Az MTA könyvismertetőjéből az 1939. március 14–15-i események alapvonalaiban a következőképpen rekonstruálhatók. 1939. március 14-én már az MTI is közölte, hogy „a magyar–ruszin határ mentén csaknem az egész határ hosszában lövöldözés hallható”. Március 16-án, a Cseh Távirati Irodára hivatkozva tudósított arról, hogy Kárpáti Ukrajna külügyminisztériuma táviratot intézett a Berlinbe akkreditált valamennyi nagykövetnek: „Az ukrán határon négy nap óta folyik a hadüzenet nélküli háború.” Kéri a külügyminisztérium a közbenjárást Magyarország kormányánál a diplomáciai úton való rendezés érdekében. Március 15-én reggel órákban Avgusztin Volosin miniszterelnök Berlinhez fordult azzal a kérdéssel: a birodalom eladta-e Kárpáti Ukrajnát vagy sem? A külügyminisztériumból ebéd után érkezett meg a válasz: ne álljanak ellent a magyar beavatkozásnak, mert Németország a jelen helyzetben nem terjesztheti ki Kárpáti Ukrajnára a protektorátust. Időközben Csáky István magyar külügyminiszter felszólította Volosint, hogy „a vérontás elkerülése végett az általa eddig de facto gyakorolt hatalmat adja át a bevonuló magyar hadsereg parancsnokának”. A válaszára a külügyminiszter 20 óráig adott határidőt. Az MTI közleménye szerint Csáky külügyminiszter Volosinhoz intézett táviratára a kárpátukrán miniszterelnök azonnal válaszolt. A magyar kormány tudomására hozta, hogy küldöttséget indított el Budapestre és kéri a hadműveletek megszüntetését. Csáky értesítette Volosint, hogy a küldöttséget várja, a hadműveletek felfüggesztése azonban, miután már a katonaság megindult, technikai okokból lehetetlen. Annak a reményének adott kifejezést, hogy Volosin úgy is mint egyházi férfiú mindent el fog követni a fölösleges vérontás megakadályozására. Ugyancsak március 15-én 15 óra 20 perckor Huszton megkezdte munkáját az első és utolsó szojm. Az elfogadott 1. sz. törvény többek között kimondta: a terület független állam, hivatalos megnevezése Kárpáti Ukrajna, államformája köztársaság, a hivatalos nyelv az ukrán. A szojm bezárása után Volosin miniszterelnök azonnal összehívta a minisztertanácsot, amelyen többek között a követ-

⁴² Uo. 414. sz. irat.

kezőket mondta: a reguláris magyar hadsereg vonult fel ellenük, az ellenállás értelmetlen, Ukrajna ügye munkát kíván tőlünk és nem a halálunkat.⁴³

A *Népszava* március 16-i száma kiemelte, hogy Ruszinszkrét nem csak politikai szükségszerűség, de a közös társadalmi múlt, népének akarata és gazdasági okok kötik egybe Magyarországgal. „A világ közvéleménye megnyugvással veszi tudomásul a Magyarország részéről tett intézkedéseket.” Március 18-án (az előző nap este Budapestről indult különvonattal) Csapon keresztül Munkácsra érkezett Horthy Miklós kormányzó, többek között felkereste a sebesültkórházat, ahol a márciusi harcok szenvedőit ápolták. Innen Beregszászra, Nagyszőlőse és Husztra indult tovább. 17 órakor Budapesten Teleki Pál miniszterelnök elnökletével értekezlet kezdődött a kárpátaljai önkormányzat előkészítéséről.

A március 17-i minisztertanácsi ülésen vizsgált harminc kérdéskörből három vonatkozott közvetlenül a régióra. Először is Teleki Pál miniszterelnök kérte, hogy Kozma Miklós „a legutóbbi történelmi idők alatt teljesített kiváló szolgálataiért teljes elismerésben leendő részesítése iránt a Főméltóságú Kormányzó Úrhoz felterjesztést tegyen”. Aztán Csáky István külügyminiszter „Ruszinszkró katonai elfoglalásáról és Magyarországhoz való visszacsatolásának körülményeiről”, valamint az arra adott külföldi visszhangokról számolt be. „Magyarország erélyes, elszánt, gyors cselekvéssel, honvédségünk bámulatos lendülettel végrehajtott teljesítményeivel nagy prestige-nyereséget szerzett nemcsak Németország és Olaszország előtt, de más államok előtt is.” Teleki szerint: „Az egész magyar nemzet büszkeséggel gondol kitűnő honvédségünkre.” És végül Teleki bejelentette, hogy „„ősi alkotmányos kereteken belül» önkormányzatot szándékozunk adni Ruszinszkrónak” és ebben a tárgyban már másnapra értekezletet hívott össze a miniszterelnökségre. A kérdés előkészítésével, a szükséges tárgyalások lefolytatásával Pataky Tibor miniszterelnökségi államtitkárt bízta meg.⁴⁴ Ezzel elkezdődött az a folyamat, amelynek véghezvitelét Teleki erkölcsi kérdésnek tartotta. Úgy vélte: „Nem

⁴³ MOL, K 428, MTI „könyomatos” Hírek, 1078. csomó.

⁴⁴ MOL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1939. március 17. „Javaslat dr. vitéz leveldi Kozma Miklós m. kir. titkos tanácsos, nyugalmazott belügyminiszter részére a teljes kormányzói elismerés nyilvánítására”; „Jelentés Ruszinszkró katonai elfoglalásáról, Lengyelország, Románia, Belgrád reakciója, a körösmezei határsáv kérdése, Németország, Franciaország véleménye”; „Javaslat a Ruszinszkrónak adandó autonómia tárgyában, tájékoztatás a Bródy András volt ruszin miniszterelnökkel folytatott tárgyalásról, értekezlet összehívása és a volt miniszterelnökök, br. Perényi Zsigmond koronaőr és a parlamenti pártok vezetőinek meghívása az értekezletre”.

népi autonómiát adunk, illetve létesítünk, hanem területit. E területen nemcsak magyaroroszok, de mások is laknak és pedig elsősorban magyarok is – és a magyar-orosz és a magyar ezen a területen egyforma jogú államalkotó nép. A német, tót és oláh pedig nemzetiség.”⁴⁵ Nemcsak tartalmi tekintetben, hanem az erkölcsre való hivatkozással is szembekerült politikustársaival.

Az első bécsi döntést becikkelyező 1938. évi XXXIV. tc. a régiót „Felvidék”-nek, „felvidéki területek”-nek nevezi, amelyeknek jelzője Trianon következményeként – „elszakított”, az első bécsi döntés következményeként pedig – „visszacsatolt” Felvidék vagy felvidéki területek, a lakosok pedig „a magyar haza [...] visszatérő vérei”. „A Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítéséről” szóló 1939. évi VI. törvénycikk bevezető sorai egyértelmű különbséget tesznek a Felvidék (amibe beleértődik a mai Kárpátalja magyarlakta sávja is) és (a ruszin) Kárpátalja között: „az elszakított Felvidék egy részének az 1938. év utolsó negyedében visszatérése után az 1939. év március havában immár a Kárpátalja is visszatért”. Bár Kárpátalja lakosságára semmiféle konkrét etnikai utalás nem történik, csupán a régió „sokat szenvedett hűséges fiai” megfogalmazással találkozunk, azonban sejthető a másság abból, hogy a 6. § szerint: „Utasítatik a miniszterelnök, hogy Kárpátalja önkormányzatának szabályozásáról külön törvényjavaslatot terjesszen az országgyűlés elé.”

Az időszakban a minisztertanácsi jegyzőkönyvekben Kárpátaljával kapcsolatban egyaránt találkoztunk a „visszacsatolás”, „megszállás”, „elfoglalás” fogalmakkal.⁴⁶ A helybeli lakosság megnevezésére pedig állandósul a „magyar-orosz” (ritkábban ugyanez egybeírva) kifejezés a nyelv és a nemzetiség megjelölésére. Egyed István, Teleki Pálnak a kárpátaljai autonómia-ügyek vitelével megbízott jogásza összefoglalása szerint: „A nép elnevezése szempontjából megint több megoldás áll rendelkezésre. A világháború előtt és alatt általában a rutén elnevezés volt a hivatalos. A néptörvény ’ruszin (rutén)’ megjelölést használ. A cseh-szlovák uralom alatt jött szokásba az orosz, kisorosz szóhasználat, de újabban az ukrán elnevezést is be akarják csempészni. [...] Az 1939/VI. tc. ugyan csak Kárpátalja lakosairól beszél, de a 6.200/1939. M. E. rendelet [a kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezéséről] már a magyar-orosz elnevezést használja. A nép elnevezés szempontjából a nemzetközi helyzetnek is jelentősége lehet. Amiképpen már

⁴⁵ Kárpátaljára vonatkozó tervezetek, hozzászólások. Egyed István hagyatéka (Egyed-iratok) MTA Kézirattár, Ms 10.734/17.

⁴⁶ MOL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1939. március 28-i, 1939. április 4-i jegyzőkönyvek.

csak Lengyelországra való tekintettel is, vagy egy esetleg létesülő Ukrajna miatt nem lenne kívánatos az ukrán szó használata, – véleményem szerint éppúgy megfontolandó az orosz szónak valamilyen változatban való alkalmazása is. Nekünk azt kell kidomborítani, hogy ez a nép egy teljesen külön nyelvet beszélő, más népektől független nép, s ebből a szempontból a háború előtti rutén elnevezésnek sok előnye van; rutének ti. más országokban nincsenek. A magyar-orosz elnevezés viszont a magyar néppel való testvériséget juttatja kifejezésre.”⁴⁷

1939 nyár elejétől a régió megnevezése Kárpátalja vagy „kárpátaljai terület”, ritkábban Ruszinszko, Ruténföld, mint ahogy a (magyar) Felvidék és a „felvidéki területek” is használatban marad, függetlenül attól, hogy egyébként a hozzá tartozó területeket betagolták eredeti (Trianon előtti) vármegyéikhez. Ugyancsak Egyed összefoglalójában olvassuk a következőket: „A terület elnevezésére nézve a néptörvény a Ruszka Krajna elnevezést használja. A cseh-szlovák uralom alatt a Podkarpatszka Rusz és a Ruszinszko elnevezések voltak hivatalosak. Az igazságügyminisztérium tervezete és egyes hozzászólók javaslata Ruténföldről beszél, Bethlen Kárpátalját mond, Koriáth Endre Rákóczi-föld elnevezést ajánl.

A kérdést az eddig alkotott magyar jogszabályok tulajdonképpen már eldöntötték. Az 1939:VI. tc. címében a magyar szent-koronához visszatért kárpátaljai területről szól, de a szövegben ismételtelen szerepel a rövidebb Kárpátalja kifejezés. Ehhez a szóhasználathoz alkalmazkodnak a kiadott rendeletek is. A Kárpátalja elnevezést a jövőre is fenntartandónak vélem. Indokolt ez annál inkább, mert az érdekelt területen nemcsak rutén, hanem magyar lakosság is van.”⁴⁸ Ugyanakkor retorikai értelemben megmaradnak a trianoni ország virtuális határai is, egészen 1944 végéig találkozunk az „anyaország” kifejezéssel, mégpedig a visszacsatolt területek vonatkozásában. Ennek persze praktikus okai is vannak: a külön utakon szétfejlődött régiókat egybe kell hangolni az „anyaországgal”.

Novákovich Béla, Kárpátalja katonai közigazgatásának vezetője már 1939 júniusában figyelmeztette feljebbvalóit: „a lakosságnak a magyar állami eszme szempontjából kedvező hangulata nyugtalanná kezd válni”.⁴⁹ Fencsik István, a „fasiszta” szervezetet irányító országgyűlési képviselő, aki mindvégig lojális maradt a magyar kormányhoz, a miniszterelnökséghez 1939 augusztusában intézett bizalmas levelében a lakosság hangulatának lénye-

⁴⁷ Egyed-iratok, MTA Kézirattár, Ms 10734/23.

⁴⁸ Uo. Ms 10734/23.

⁴⁹ MOL, K 28, ME Nemzetiségi és kisebbségi osztály, 123. csomó, 237. tétel.

ges rosszabbodásáról számolt be. Az okok között többek között felsorolta, hogy „a katonai parancsnokok túlkapásai nagy elhidegülést váltottak ki, mert sok becsületes magyarorosz alaptalan vádak és intrikák áldozatául esett”, valamennyi hivatalban „a tisztviselők legnagyobb része az anyaországiakkal lett betöltve”, a „görögkeleti vallás” gyakorlása akadályokba ütközik.⁵⁰ Hasonló értelemben nyilatkozott számos más, magyar és nem magyar közszereplő. Voltak olyan vélemények is, hogy a „kárpátaljaiak” a „szlovenszóiakkal” szemben kialakított egyfajta szuverenitásukat az „anyaország” kötelekében sem kívánták volna feladni, ám a „húszéves küzdelemben kivívott” intézmények mégis megszűntek, illetve beolvadtak a hasonló magyarországi intézményekbe.⁵¹

A „visszacsatolt” és „birtokba vett” Kárpátalja ügye az időszakban azonban nem egy békés világ kontextusában értelmezhető, hanem mindvégig határterületről, katonai szempontból kiemelt jelentőségű régióról volt szó úgy Magyarország szempontjából, mint nemzetközi szintén.

⁵⁰ MOL, K 28, ME Nemzetiségi és kisebbségi osztály, 136. csomó, 267/II. tétel.

⁵¹ MOL, K 28, ME Nemzetiségi és kisebbségi osztály, 137. csomó, 271/II. tétel.